

निरंकुशताको अन्त्यका लागि जाँचसूची

THE CHECKLIST FOR ENDING TYRANNY

Peter Ackerman and Hardy Merriman

FROM THE BOOK: *Is Authoritarianism Staging A Comeback?*

EDITORS: MATTHEW BURROWS AND MARIA J. STEPHAN

THE ATLANTIC COUNCIL, WASHINGTON, DC – 2015

TRANSLATION: SUMAN PARAJULI (EDITED BY YOGITA RAI)

निरंकुशताको अन्त्यका लागि जाँचसूची पिटर एकरम्यान र हार्डि मरिमन

अहिले विश्वमा भइरहेका सबैभन्दा घातक द्वन्द्वहरु राष्ट्रहरु बीचमा हैन बल्कि राष्ट्रभित्रै भइरहेका छन्, जसले निरंकुश शासकहरुलाई उनीहरुद्वारा दमित जनसंख्या विरुद्ध द्वन्द्वका लागि उभ्याएकोछ । यसरी दमित मानिसहरुसंग दुई विकल्पहरु हुन्छ भनि विश्वास गरिन्छ : निरंकुशता नरमताका साथ प्रस्तुत हुने आशा सहित मौन स्वीकृति दिनु अथवा स्वतन्त्रता प्राप्तिका लागि हिंस्रक विद्रोह सुरुवात गर्नु । यो सीमित विचारलाई, नागरिक प्रतिरोध अभियानहरु (कहिलेकाँहि “जनताको शक्ति” आन्दोलनहरु वा अहिंसात्मक द्वन्द्वको रुपमा उल्लेख गरिन्छ) सामान्यतया महसुस गरिएभन्दा प्रायः धेरै संख्यामा अथवा नियमित रुपमा प्रयोगमा आएका छन् भन्ने कुराले खण्डन/अस्वीकृत गर्दछ । सन् १९९० बाट सुरु गर्दा, विद्यमान शासकलाई चुनौती दिन औषतमा हरेक वर्ष एउटा ठूलो नागरिक प्रतिरोध अभियान भएको छ । यी नागरिकहरुद्वारा नेतृत्व गरिएका आन्दोलनहरुले, सन् १९७२ देखि यताका ज्यादातर भूराजनैतिक रुपमा महत्वपूर्ण द्वन्द्वहरु र लोकतान्त्रिक संक्रमणहरुको परिणाम निर्धारण गरेका थिए ।ⁱⁱ यद्यपी, हिंसाको प्रयोग बिना निरंकुशतालाई कमजोर बनाउने र अधिकार प्राप्त गर्नसक्ने आम मानिसहरुको यो क्षमतालाई नीति निर्माताहरु, विद्वानहरु, पत्रकारहरु र अन्य इच्छुक पर्यवेक्षकहरु लगाताररुपमा अवमूल्यन गरिरहन्छन् ।

एक विश्लेषणात्मक अष्पस्टता

सन् २०११ मा ट्युनिशिया र इजिप्टमा, र हालसालै सन् २०१४ मा युक्रेनमा भएको विद्रोहहरु,साधारण जनसमुदायको नागरिक प्रतिरोधले कसरी यसको शक्ति र रुपान्तरणकारि क्षमता मार्फत मानिसहरुलाई चकित पार्न सक्छन् भन्ने उदाहरणहरु हुन् । यी विद्रोहहरु हुँदैछन् भन्ने कसैले सोचेका थिएनन, तर यसले तिनीहरुलाई अद्वितीय भन्दा पनि धेरै फरक बनाउँछ । यदि थिए भने पनि थोरै मात्र थिए जसले सर्विया (सन् २०००), जर्जिया (सन् २००३) र युक्रेन (२००४) मा “रंग क्रान्तिहरु” आइरहेको वा हुन गैरहेको देखेका थिए । अधिल्ला दशकहरुमा, फिलिपीनी तानाशाह फर्डिनान्ड मार्कोस (सन् १९८६), चिलिका तानाशाह अगुस्तो पिनोचे (१९८८), पोल्याण्डमा रहेको रुसी शासन (१९८९), अथवा दक्षिण अफ्रिकाको रंगभेदि शासन (सन् १९९२) को पतनका लागि संगठित अहिंसात्मक प्रतिरोधले निर्णायक भूमिका खेलेछ भन्ने आंकलन कसैले गरेका थिएनन् ।

अन्तर्राष्ट्रिय तथा क्षेत्रीय बिज्ञहरुले यी र अन्य अहिंसात्मक द्वन्द्वहरुको व्याख्या गर्न संघर्ष गर्दैगर्दा, उनीहरु बारम्बार नागरिक प्रतिरोधका सफल घटनाहरु कुनै एक निश्चित समयमा एक निश्चित राष्ट्रको एक अद्वितीय परिस्थितिमा आधारित एक ऐतिहासिक रुपमा असाधारण अवस्था हो भनि निष्कर्ष निकाल्छन् । किनभने तिनीहरुको गतिशिलतालाई घटना विशेषका रुपमा हेरिन्छ, तिनीहरुलाई विविध प्रकारका उत्पीडकहरुका विरुद्ध मानिसहरुले परिचालन गर्न सक्ने एउटा सामान्य रणनितिको प्रमाणका रुपमा मानिँदैन । यद्यपी, विश्वभरका निरंकुश शासनहरु यो अष्पस्टता बाट प्रभावित हुँदैनन । तिनीहरुले जनताको शक्ति आन्दोलनहरुलाई उनीहरुको निरन्तरको शासनको लागि सबैभन्दा ठूलो खतराको रुपमा चिनेका छन् ।

गएको दशकभरि अहिंसात्मक द्वन्द्वले गति लिइरहेको घटना सँगै, लोकतान्त्रिक परिवर्तनको समर्थन

यो अध्याय, म्याथू बुर र मारिया जे स्टेफन सम्पादकिय, के अधिनायकवाद फर्केर आउंछ ?, वाशिंगटन, डीसी : अटलांटिक परिषद, २०१५ । मा उल्लेख गरिएको छ ।

गर्नेहरूले जनताको शक्ति आन्दोलनहरू किन सफल हुन्छन् भन्ने उनीहरूको बुझाइलाई अद्यावधिक गर्नु एकदमै महत्वपूर्ण छ । अहिंसात्मक द्वन्द्वले धेरै फरक सवाल/मामलाहरूमा काम गर्छ, किनकि यसले दुई आधारभूत वास्तविकताहरूको उपयोग गर्छ : अधिनायकवादि शासनहरू आफ्नो नियन्त्रण कायम राख्नको लागि उनीहरूद्वारा दमित मानिसहरूको अथाह आज्ञापालनमा निर्भर हुन्छन्, र त्यस्ता शासनमा सबै समान रूपमा वफादार हुँदैनन् ।

नागरिक प्रतिरोधले कसरि काम गर्छ

यी दुई वास्तविकतामा आधारित रहेर, नागरिक प्रतिरोधीहरूले विभिन्न रणनीतिहरू, जस्तै: हडतालहरू, बहिष्कारहरू, बृहत प्रदर्शनहरू र अन्य कृयाकलापहरू मार्फत दमनकारी प्रणाली भंग गर्दै अधिकार, स्वतन्त्रता र न्याय प्राप्तिका लागि प्रणालीगत रूपमा आज्ञापालन/अनुपालन फिर्ता लिन र अहिंसात्मक दबाव सिर्जना गर्नका लागि नागरिक परिचालन गर्छन् । जब नागरिक प्रतिरोधमा सहभागिता विविध हुँदै बढ्छ, शान्ति बहाली गर्न प्रतिरोधी विरुद्धको दमन पाय: अपर्याप्त हुन्छ, र बदलामा प्रतिघात गर्ने सम्भावना बढ्छ ।

अवरोध बढ्दै जाँदा सरकार र राज्यका लागि महत्वपूर्ण अन्य संस्थाहरू (जस्तै : प्रहरी, सेना, सञ्चारमाध्यम र राजनितिक, प्रशासनिक र आर्थिक अंगहरू) भित्रै पनि दरार देखिन सुरु हुन्छ । यी दरारहरूले प्रायः पक्ष परिवर्तन निम्त्याउन सक्छ, र पक्ष परिवर्तन बढ्दै जाँदा, अधिनायकवादीहरू आफ्नो शासनका लागि निर्भर रहने मुख्य सामर्थ्यहरू - जस्तै : भौतिक स्रोतहरू, मानव संसाधन, मानिसहरूको सीप र ज्ञान, सूचनाको वातावरण माथीको नियन्त्रण र प्रतिबन्ध लगाउन सक्ने क्षमता - तहस-तहस हुन्छन् । आफ्नो आदेश कार्यान्वयनका लागि आवश्यक संभाव्य आदेश श्रृंखलाको अभाव भएपछि, निरंकुश शासक संग अन्ततः सबै विकल्पहरू सकिन्छ र निरन्तरको अहिंसात्मक दबावका कारण बाध्य भएर पदच्युत हुन्छन् । परिणामको रूपमा प्रायः व्यापक परिवर्तन हुने गरेको छ ।

सीपका विरुद्ध अवस्थाहरू

नागरिक प्रतिरोधको बढ्दो घटनाक्रम र प्रभावसँगै, कस्ता कारकहरूले यसको सफलता निर्धारण गर्दछ, भन्ने परिक्षण गर्नु महत्वपूर्ण हुन्छ । के, आन्दोलनले वा अधिनायकवादले जित्छ भन्ने कुरा द्वन्द्व सुरु हुनु भन्दा अगाडिका अवस्थाहरूले निर्धारण गर्छ ? अथवा, कुनै पक्षको जित उनीहरूले द्वन्द्व बढेसँगै गर्ने रणनीतिक छनौटहरू र कुशलताले निर्धारण गर्छ ?

अहिंसात्मक द्वन्द्व सम्बन्धी अन्तर्राष्ट्रिय केन्द्र (जो सँग हामी सम्बन्धित छौं) को लक्ष्यको एउटा महत्वपूर्ण पक्ष, आन्दोलनको दिशा र परिणाम निर्धारण गर्नका लागि अवस्थाहरूभन्दा सीपहरूको सन्तुलन बढी महत्वपूर्ण छ, भन्ने तर्क गर्नु हो । यो बुँदाले प्राय, विशेष गरी प्रतिपक्षको हिंसा प्रयोग गर्ने तत्परतामा केन्द्रित भएर, उल्लेख्य रूपमा नकारात्मक टिप्पणीहरू निम्त्याउँछ । बारम्बार भन्ने गरिन्छ, “अहिंसात्मक प्रतिरोधले सौम्य र नरम प्रतिपक्षीका विरुद्ध मात्र काम गर्छ”, तर दक्षिण अफ्रिकाको रंगभेदि शासन, चिलिमा पिनोचे, फिलिपिन्समा मार्कोस अथवा पोल्याण्डमा साम्यवादी शासन परास्त भएको सजिलै विर्सिइन्छ । इजिप्टमा होस्नी मुबारक र ट्युनिशियामा बेन अलि अब्दुल्ला हालसालैका उदाहरणहरू हुन् । यी मध्ये कुनै पनि शासन व्यवस्थाहरू सौम्य, नरम थिए अथवा कठोर दमन गर्न तत्पर थिएनन् भनि दावा गर्न सकिँदैन ।

यी गुणात्मक उदाहरणहरु तथ्यगत (तथ्यांकमा आधारित) विश्लेषण द्वारा समर्थित छन् । सन् २००८ मा फ्रिडम हाउस (स्वतन्त्रता घर) नामक संस्थाले एउटा शोध अध्ययन सार्वजनिक गर्‍यो, जसले सन् १९७५ र सन् २००६ बीचमा ६४ ओटा अधिनायकवादी सत्ता पछिको संक्रमणकालिन अवस्थाहरुमा, विविध संरचनात्मक तत्वहरु र नागरिक प्रतिरोधमा तिनिहरुको प्रभाव बारे अध्ययन/मूल्यांकन गरेको थियो । यसको मुख्य निष्कर्षको अंश यसप्रकार छ :

... नागरिक प्रतिरोध आन्दोलनको सफलता र असफलतामा अध्ययनले मूल्यांकन गरेको न त राजनीतिक न त वातावरणीय तत्वहरुको तथ्यगतरूपमा महत्वपूर्ण प्रभाव रहेको थियो.... नागरिक आन्दोलनहरु विकसित र समृद्ध समाजहरुमा भन्दा कम विकसित, आर्थिक रूपमा गरीब देशहरुमा सफल हुने सम्भावना छ । सहिष्णु नागरिक प्रतिपक्षको उद्भव/उद्गमको सम्भावनामा जातीय वा धार्मिक धुवीकरणको गम्भिर प्रभाव हुन्छ भन्ने सम्बन्धमा अध्ययनले कुनै महत्वपूर्ण प्रमाण फेला पारेन । न त व्यापक समर्थन हासिल गर्नसक्ने नागरिक आन्दोलनको क्षमतामा शासन/सत्ताको कुनै महत्वपूर्ण प्रभाव हुने गरेको देखिन्छ ।ⁱⁱⁱ

सरकार केन्द्रिकरण, अध्ययनमा जाच गरिएको एकमात्र त्यस्तो कारक तत्व थियो, जसको प्रभाव नागरिक प्रतिरोध आन्दोलनको सुरुवात र परिणाममा तथ्यांकगत रूपमा महत्वपूर्ण थियो । लेखकहरु लेख्छन् :

शासन अधिकारलाई चुनौति दिने क्षमता सहितको बलियो नागरिक आन्दोलनको उदय/उद्गमसँग उच्च तहको केन्द्रीकरणको सकारात्मक सम्बन्ध रहेको अध्ययनले संकेत गर्छ । यसको विपरित: सरकार विकेन्द्रीकरणको स्तर जति उच्च हुन्छ, नागरिक परिचालनको सफल आन्दोलनको उदय हुने सम्भावना त्यति नै कम हुन्छ, भन्ने पनि सही देखिन्छ ।^{iv}

त्यसैले, अध्ययनले नागरिक प्रतिरोध आन्दोलनहरुको दिशालाई प्रभाव पार्ने एउटा वातावरणीय अवस्था पत्ता लगाउँदै गर्दा, त्यसको समग्र निष्कर्षले भने अवस्थाहरु यस्ता द्वन्द्वहरुको परिणामको निर्धारक हुन्छन् भन्ने दावीलाई कडा रूपमा काट्दछ/इन्कार गर्दछ ।

तीन वर्षपछि, प्राज्ञहरु एरिका सेनोवेथ र मारिया स्टेफानले उनीहरुको सन् २०११ को पुरस्कार विजेता पुस्तक, *नागरिक प्रतिरोधले किन काम गर्छ : अहिंसात्मक द्वन्द्वको रणनीतिक तर्क*, मा सन् १९९० र सन् २००६ को बीचमा आसन्न सरकारलाई चुनौति दिएका ३२३ हिंसात्मक र अहिंसात्मक आन्दोलनहरुको विस्तृत विश्लेषण गरेका थिए ।^v उनीहरुको अभूतपूर्व निष्कर्षले, अहिंसात्मक अभियानहरु ५३% पटक सफल भएको र त्यसको तुलनामा हिंसात्मक अभियानहरु २६% पटक सफल भएको देखाएको छ ।^{vi} उनीहरुले, एकातर्फ राज्यको दमन र अन्य संरचनात्मक तत्वहरुले नागरिक प्रतिरोध अभियानहरुका सफलताको सम्भावनाहरुलाई प्रभाव पार्न सक्छन् भन्ने पत्ता लगाए (यद्यपी प्रायः, राज्यको हिंसात्मक दमनका सन्दर्भमा, यसले सफलताको दर सामान्यतया अनुमान गरिएको भन्दा फरक लगभग ३५% मात्र घटाएको देखियो), भने अर्कोतर्फ, आन्दोलनको परिणामहरु निर्धारण गर्ने कुनै पनि संरचनागत

यो अध्याय, म्याथू बुर र मारिया जे स्टेफन सम्पादकिय, के अधिनायकवाद फर्केर आउंछ ?, वाशिंगटन, डीसी : अटलांटिक परिषद, २०१५ । मा उल्लेख गरिएको छ ।

अवस्थाहरु रहेको फेला पारेनन् ।^{viii} तथ्यांकको विस्तृत मूल्यांकन पछि उनीहरुको निष्कर्ष छ “वातावरणीय अवस्थाहरु, जसलाई धेरै मानिसहरुले अहिंसात्मक अभियानहरुको असफलतासँग जोड्छन्, बिना पनि प्राय नागरिक प्रतिरोध सफल हुन्छ, भन्ने तर्फ प्रमाणहरुले संकेत गर्छन् ।”^{viii}

यी नतिजाहरुले नागरिक प्रतिरोधका बारेमा रहेको परम्परागत ज्ञान गलत कथनमा आधारित थियो भन्ने कुरा उद्घटित गरेको छ । यी द्वन्द्वहरुको परिणामहरुको निर्धारण गर्नमा अवस्थाहरु भन्दा सीपहरु र रणनीतिक छनौटहरुले प्रायः बढी महत्व राख्छ । वास्तवमा, यदि निरंकुशताको विरोधीहरुको/प्रतिपक्षको पहिलो रणनीतिमा आधारित निर्णय “कसरी लड्ने” भन्ने हो भनेर हामीले बुझ्छौं भने, यो चकित पार्ने कुरा हैन । यदि परिणामको निर्धारणका लागि बाहिरि शर्तहरुनै मुख्य हुन्थ्यो भने मानिसहरुले निरंकुशतालाई चुनौती दिन कसरि लड्ने भन्ने रणनीतिक निर्णयले महत्व राख्दैन थियो, र अहिले सम्मको समय र विभिन्न अवस्थाहरुमा हिंसात्मक र अहिंसात्मक द्वन्द्व बीचको सफलताको दर पनि समान हुनुपर्थ्यो ।

तर तथ्यांकले त्यस्तो संकेत गर्दैन । सन् १९०० र सन् २००६ का बीच, जनताको शक्ति आन्दोलनहरु दोब्बर सफल भएका थिए, र हालसालैका अध्ययनहरुले देखाए अनुसार सफलताको दर बीचको अन्तरमा धेरै परिवर्तन आएको छैन ।^{ix} प्रत्युत्तरमा केहिले, नागरिक प्रतिरोधीहरु जित्न सजिलो संघर्ष छनौट गर्छन् भनेर तर्क दावी गर्न सक्छन्, तर सो तर्कलाई पूर्वानुमान गरेका सेनोवेथ र स्टेफानले के देखाएका छन् भने “...अधिकांश अहिंसात्मक अभियानहरु अधिनायकवादि शासनहरुमा सुरु भएका/उदाएका थिए, जहाँ सरकार विरुद्धको शान्तिपूर्ण विरोधले पनि घातक परिणाम भोग्न सक्थे ।”^x

नोबेल पुरस्कार विजेता अर्थशास्त्री थोमस सेलिंग ले ५० वर्षअघि, पुस्तक *राष्ट्रिय रक्षाको रूपमा नागरिक प्रतिरोध : आक्रामकताको विरुद्ध अहिंसात्मक कार्य* मा लेखेको निबन्धमा यसलाई सहि अर्थमा व्यक्त गरेका थिए । उनको निष्कर्ष यसप्रकार छ :

निरंकुश शासक र उसको जनताहरु केही हदसम्म समरुपि स्थान/अवस्था मा हुन्छन् । उनीहरुले उसले चाहेका धेरै कुराहरु नकार्न सक्छन्, उनीहरुले सक्छन्, यदि सहकार्य अस्वीकार गर्नका लागि उनीहरुसँग अनुशासित संगठन छ भने । र उसले उनीहरुले चाहेका लगभग सबैकुरा अस्वीकार गर्न सक्छ, उसले उसको निर्देशनमा रहेको बलको प्रयोग गरेर अस्वीकार गर्न सक्छ... यो एउटा सम्झौताको अवस्था हो जहाँ दुवै पक्ष, यदि पर्याप्त रूपमा अनुशासित र संगठित छन् भने, अर्को पक्षले चाहना गरेको ज्यादातर कुराहरु अस्वीकार गर्न सक्छन्, र कसले जित्छ भन्ने हेर्न बाँकि रहन्छ ।^{xi}

सेलिंगका अनुसार नागरिक प्रतिरोधीहरुले छनौट गरेका रणनीतिहरुको, उनीहरुको अधिनायकवादी प्रतिपक्षीले प्रयोग गर्ने रणनीतिहरुको जस्तै, लागत र लाभहरु हुन्छन् । जसले यी लागत र लाभहरुको कुशलतापूर्वक आफ्नो पक्षमा वितरण र परिचालन गर्न सक्छ, जित्न उसैको हुन्छ । एक कुशल नागरिक प्रतिरोध नेतृत्वकर्ताले अधिकतम पक्ष परिवर्तन गराउनका लागि अवरोध सिर्जना गर्न चाहन्छ, र अनुकुलता अनुसार त्यहाँ रणनीतिको प्रयोग गर्न चाहन्छ जहाँ तुलनात्मक रूपमा सानो विद्रोहले ठुलो संख्यामा पक्ष परिवर्तन निम्त्याउन सक्छ । एक कुशल अधिनायकवादले प्रायः हिंसा मार्फत आज्ञापालन

यो अध्याय, म्याथू बुर र मारिया जे स्टेफन सम्पादकिय, के अधिनायकवाद फर्केर आउंछ ?, वाशिंगटन, डीसी : अटलांटिक परिषद, २०१५ । मा उल्लेख गरिएको छ ।

लागू गर्नु आवश्यक हुन्छ र अधिकतम आज्ञापालन हासील गर्नका लागि अनुकूलता अनुसार कम हिंसा प्रयोग गर्न चाहन्छ । पक्ष परिवर्तन विरुद्ध आज्ञापालनको यो संचित एकत्रीकरणले कसले जित्छ भन्ने निर्धारण गर्छ ।

जाँच-सूची

यदि, नागरिक प्रतिरोध आन्दोलनको परिणामहरूका लागि सीपहरु र रणनीतिक छनौटहरु ज्यादा प्रभावशाली हुन् भने हामीले आन्दोलनको दायरा भित्र रहेर साभा क्षमताहरु, सीपहरु र विकल्पहरु पहिल्याउन सक्नुपर्छ, जसले सफलताका साभा गुणांकहरु सिर्जना गर्छ । आन्दोलनका विविध पक्षहरुको विश्लेषण गर्न सकिन्छ, तर असंख्य परिवर्तनकारि तत्वहरुको विश्लेषण गर्दै जाँदा हामीले पत्ता लगाएका सफल नागरिक प्रतिरोध आन्दोलनहरुका मुख्य तीन क्षमताहरु :

१. मानिसहरुलाई एकताबद्ध गर्न सक्ने क्षमता
२. परिचालन सम्बन्धि योजना
३. अहिंसात्मक अनुशासन

यदि नागरिक प्रतिरोधमा यी क्षमताहरु उपलब्ध छन् भने, यसले तीन शक्तिशाली प्रवृत्तिहरु, जुन आन्दोलनको सफलताका लागि धेरै प्रभावशाली छन्, प्रस्तुत गर्नका लागि वातावरण सृजना गर्छ । ती प्रवृत्तिहरु हुन् :

१. नागरिक प्रतिरोधमा नागरिक सहभागिता वृद्धि
२. दमनको घट्दो प्रभाव र बढ्दो प्रतिघात
३. आन्दोलनको विपक्षीबाट बढ्दो पक्ष परिवर्तन

सबैलाई एकैठाउँमा राख्दा, हामी यी तीन विशेषताहरु र प्रवृत्तिहरुलाई “जाँच-सूची” का रूपमा उल्लेख गर्छौं । हामीलाई लाग्छ, यी विशेषताहरु र प्रवृत्तिहरुको उपलब्धीले आन्दोलन सफल हुने सम्भावनालाई अर्थपूर्ण रूपमा वृद्धि गर्छ । यस सन्दर्भमा, जाँज-सूची परिणाम प्रत्याभुत गर्ने सूत्र भने होइन, बरु एउटा ढाँचा हो जसले मानिसहरुलाई विचारधारा संगठित गर्न र तिनीहरुको प्रभावकारीतामा सुधार ल्याउन सहयोग गर्छ ।

यस अर्थमा, जाँच-सूचीको एउटा कार्य भनेको द्वन्द्वका दौरान सिर्जना हुनसक्ने दिशाहिनताको भावनालाई चिर्नु हो । जटिलता, कुनै पनि नागरिक प्रतिरोध आन्दोलनले सामना गर्नुपर्ने ठूला चुनौतिहरु मध्येको एक हो, र द्वन्द्वको अलमल बीच निर्णय लिनका लागि कुन चाहिँ तत्व ज्यादा महत्वपूर्ण हुन्छ भन्ने पहिचान गर्न कठिन हुन सक्छ । यदि कुनै कार्यकर्ता अथवा एक बाह्य पर्यवेक्षक/अवलोकनकर्ताले जाँच-सूचीमा तीन क्षमताहरु र तीन प्रवृत्तिहरु उपलब्ध छन् कि छैनन् भन्ने प्रश्न सहित आन्दोलनको संभावना मूल्यांकन गर्न चाहन्छ भने, यसले आन्दोलनको वर्तमान अवस्था, बल/सामर्थ्य, कमजोरी र सफलताको संभावना मापन गर्नका लागि बलियो आधार प्रदान गर्नेछ । हामी जाँच-सूचीलाई तल विस्तृतमा वर्णन गर्छौं :

१. मानिसहरुलाई एकताबद्ध गर्न सक्ने क्षमता

अधिनायकवादिहरु “फुटाउ र राज्य गर” (विभाजन सिर्जना गरि शासन गर्ने) को अभ्यासमा निपूण हुन्छन्, र तीनीहरुलाई चुनौति दिनेहरु एकता सिर्जना गर्न भन्नु बढी निपूण हुनुपर्छ । एकता निर्माण गर्नु र कायम राख्नु बहुपक्षी हो, तर त्यसो गर्नुको सबैभन्दा महत्वपूर्ण पक्ष भनेको नागरिक प्रतिरोध आन्दोलनका लागि साभा र समावेशी अवधारण बनाउनु हो । यो प्राप्त/हासिल गर्नका लागि आन्दोलनको आयोजकहरुमा/संगठकहरुमा उनीहरुले परिचालन गर्न चाहेका विभिन्न जनताहरुका गुणासाहरु, आकांक्षाहरु, संस्कृति, र मूल्यहरुको बारेमा गहिरो ज्ञान हुनु आवश्यक पर्छ । यस ज्ञानले, व्यापक समर्थन आकर्षित गर्न र मानिसहरुलाई परिचालन गर्ने परिदृष्टि विकास र सञ्चार गर्नका लागि आधार निर्माण गर्छ । प्रभावकारी परिदृष्टि आम मानिसहरुको व्यक्तिगत अनुभव र भावनाहरूसँग मेल खान्छ, र सामूहिक नागरिक प्रतिरोधमा तिनीहरुको सहभागिताका लागि आह्वान गर्छ ।

एकता निर्माणको अर्को महत्वपूर्ण पक्ष भनेको बैधता सहितको नेतृत्व र संगठनात्मक संरचनाको उपस्थिति हो । आन्दोलनमा सहभागिता स्वेच्छिक हुन्छ, र सोहि अनुसार मानिसहरु परिचालन गर्नका लागि नेतृत्व सँग औपचारिक कमान/निर्देशन तथा नियन्त्रण अधिकार हुँदैन । यसको अर्थ, आन्दोलनमा निर्णयहरु परिचालनका लागि आह्वान गरिएका मानिसहरुका लागि बैध महसुस हुने गरि लिइनुपर्छ र सञ्चालन गर्नुपर्छ । यसो गर्नका लागि हरेक आन्दोलनहरुले आफ्नै तरिका - कुनै अधिक पदानुक्रमिक, कुनै बढी विकेन्द्रित रूपका, र कुनै समय अन्तरालसँगै दुबैको मिश्रण भएका - बिकास गरेका हुन्छन् । आन्दोलनको सटिक नेतृत्व र संगठनात्मक संरचनाका बाबजुद, आन्दोलनमा नेतृत्वको विभिन्न स्वरुपहरु हुन्छन्, र एकतामा तिनीहरुको तालमेल मिलाउनु समावेश भएको हुन्छ । हरेक, नाम मात्रको वा आकर्षक राष्ट्रिय नेताका लागि धेरै स्थानीय नेताहरु/नेतृत्वकर्ताहरु उपलब्ध हुन्छन्, जो गठबन्धन निर्माण गर्न, वार्ता गर्न र विभिन्न समूहहरु बीच उनीहरुको रुचि/चासोहरु एकत्रित गर्नमा एकदमै कुशल/निपूण हुनु आवश्यक हुन्छ । देशको विभिन्न भागबाट विभिन्न समूहहरुलाई प्रतिनिधित्व गर्ने विभिन्न क्षमता (स्थानीय वा राष्ट्रिय) का विभिन्न नेताहरूसँग सहकार्य गर्दै दिर्घकालीन रूपमा एकता कायम राख्नु विभिन्न नेताहरुको क्षमतामा भर पर्छ ।

हामी, नागरिक प्रतिरोधमा एकताका यी दुवै पक्षहरुको प्रयोगको प्रमाण सन् १९८० मा दक्षिण अफ्रिकामा भएको रंगभेद विरुद्धको आन्दोलनमा पाउन सक्छौं । उक्त दशकमा, सफा पानी र सेवाहरुमा पहुँचको वकालत गर्दै, साथसाथै रंगभेद अन्त्य गर्ने र राष्ट्रिय मेलमिलाप हासिल गर्ने साभा परिदृष्टि अन्तर्गत एकताबद्ध हुँदै, सयौं स्थानीय नागरिक समूहहरु निर्माण भएका थिए । यी नागरिक समूहहरुमा, जो संयुक्त लोकतान्त्रिक मोर्चा (United Democratic Front) मा संगठित भए, स्थानीय नेताहरु थिए जो स्थानीय सवालहरुका लागि विकेन्द्रित रणनितिहरु (जस्तै : उपभोक्ताद्वारा बहिष्कार) को प्रभावकारी नेतृत्व गर्न, र साथसाथै ठूला संगठनात्मक संरचनाहरु र राष्ट्रिय आन्दोलनका नेतृत्वहरूसँग सञ्चार गर्न र सहकार्य गर्न सक्षम थिए ।

२. परिचालन सम्बन्धि योजना

प्रभावकारी नागरिक प्रतिरोध सञ्चालन गर्नु सामान्यतया सोचेको भन्दा धेरै जटिल हुन्छ । मानिसहरुले नागरिक प्रतिरोधका बारेमा सोच्दा आउने तस्वीर भनेको विरोध प्रदर्शन हो, यद्यपी बस्तुतःसयौं उपलब्ध रणनितिहरु मध्ये त्यो एउटा मात्र हो । सबैभन्दा प्रभावकारी आन्दोलनहरुले कहिले, कहाँ, कसरि र कुन रणनिति छनौट गर्ने, यसको कार्यन्वयन कसले गर्ने, यो के प्रति लक्षित हुने, र अन्य कुन रणनितिहरूसँग

यसको अनुक्रम मिलाउने भन्ने कुरा बुझेका हुन्छन् ।

यी प्रश्नहरूको उत्तर दिनका लागि आन्दोलन र विपक्षीको शक्ति/बलियो पक्ष, कमजोरीहरू, अवसरहरू र चुनौतिहरूको विस्तृत विश्लेषणमा आधारित योजना, साथसाथै द्वन्द्वात्मक वातावरण र द्वन्द्वलाई प्रभाव पार्न सक्ने तटस्थ वा गैह्रप्रतिबद्ध पक्षहरू (अन्तराष्ट्रिय समुदायका सदस्यहरू समेत) को मूल्यांकनको पर्याप्त आवश्यकता पर्दछ । यस जानकारीबाट आन्दोलनहरूले प्रभावकारी अल्पकालिन, मध्यकालिन र दीर्घकालीन उद्देश्यहरू र सोहि अनुरूपका परिचालन योजनाहरू विकास गर्न सक्छन् । सबै योजनाहरू जस्तै, स्थलगत रूपमा भएका घटनाहरूको प्रतिक्रिया स्वरूप समयान्तरमा योजनाहरू विकसित हुँदै जाँदा, आन्दोलनका सहभागीहरूको विकासका लागि अन्य कुनै विशेष योजना आफैँ भन्दा पनि योजना प्रक्रिया र मानसिकता धेरै महत्वपूर्ण हुन्छ ।

संयोगवश, एउटा द्वन्द्वमा सीप र अवस्था बीचको प्रष्ट प्रतिच्छेद हामी परिचालन योजनामा देख्न सक्छौं । परिचालन योजनाको आधार आन्दोलनले सामना गर्ने अनुकूल र प्रतिकूल अवस्थाहरूको मूल्यांकन हो । त्यसपछि आन्दोलनले सीप र रणनीतिक छनौटहरूको माध्यमबाट अनुकूल अवस्थाहरूको उपयोग गर्ने र प्रतिकूल अवस्थाहरूलाई नाकाम बनाउने, रुपान्तरण गर्ने वा पराजित गर्ने योजना बनाउँछ ।

परिचालन योजनाको प्रष्ट उदाहरण सन् १९८० मा पोल्याण्डमा भएको ऐक्यबद्धता आन्दोलनमा देख्न सकिन्छ । उनीहरूको बलियो पक्ष र क्षमताहरूको बारेमा बुझ्नुपर्दा, स्वतन्त्र व्यापार संघ (ट्रेड यूनियन) को लागि श्रमिकहरूले एक शक्तिशाली र राजनैतिक रूपमा यथार्थवादी मागहरू व्यक्त गरे तर साम्यवादि शासन अन्त्य गर्ने - तत्कालीन समयमा प्राप्त गर्न नसकिने लक्ष्य - मागबाट बाहिरै रहे, आफ्नो शक्ति श्रमिकहरूलाई संगठित गर्न र विपक्षीको आर्थिक कमजोरीहरू र वैधताको अभाव विरुद्ध विभिन्न श्रमिकहरू बीच ऐक्यबद्धता कायम गर्नमा केन्द्रित गरे, र आफ्नो कार्यस्थलहरू कब्जा गरि हडताल गर्ने प्रभावकारी रणनीति छनौट गरे (उनीहरूले कार्यस्थल बाहिर जुलुस निकाल्नुको साटो, अघिल्ला वर्षहरूमा सोहि प्रयास गर्दा त्यसले उनीहरूलाई दमनसामु असुरक्षित बनाएको थियो) । शहरहरूबीचको सञ्चार सुविधाका लागि अघिल्ला दशकहरूमा विकास गरिएका वैकल्पिक संस्थाहरू - विशेष गरी छापाखानाहरू र स्वतन्त्र पत्रपत्रिका - माथि कामदारहरूको भरोसाले यसलाई बढावा दिएको थियो । उनीहरूको पहुँचमा रहेको रणनीतिक उद्देश्य, एक उपयुक्त लक्ष्य, र उपयुक्त रणनीति (व्यवसाय हडताल र वैकल्पिक संस्थाहरूको प्रयोग) छनौट गरेर ऐक्यबद्धता आन्दोलनले प्रभावकारी रूपमा द्वन्द्वात्मक वातावरण पहिल्यायो, प्रतिकूल परिस्थितलाई पराजित गर्‍यो, र प्रजातान्त्रिक पोलिस राज्य बनाउने उनीहरूको अन्तिम लक्ष्यतर्फ अग्रसर भयो, जुन सन् १९८९ मा हासिल भयो ।^{xii}

३. अहिंसात्मक अनुशासन

अहिंसात्मक अनुशासन कायम राख्नु - जुन भड्काव/उत्तेजनाका बावजुद अहिंसात्मक रहिरहने प्रतिरोधीहरूको क्षमता हो - नागरिक प्रतिरोधको कार्यात्मक गतिशिलताको लागि महत्वपूर्ण हुन्छ । अहिंसात्मक अनुशासनसँगै, आन्दोलनले आम नागरिकको सहभागिता बढाउँछ, विरोधीको दमनको लागत बढाउँछ, दमनले प्रतिघात गर्ने सम्भावना उच्च बनाउँछ, र विरोधीको समर्थनका मुख्य आधारहरूबाट पक्ष परिवर्तनको लागि उत्प्रेरित गर्ने सम्भावना धेरै हुन्छ । सेनोवेथ र स्टेफानको अनुसन्धानले देखाए जस्तै, यी फाइदाहरूले हिंसा र नागरिक प्रतिरोध अभियान बीचको सफलता दरको भिन्नतामा महत्वपूर्ण योगदान गर्छन् ।^{xiii}

यो अध्याय, म्याथू बुरु र मारिया जे स्टेफन सम्पादकिय, के अधिनायकवाद फर्केर आउंछ ?, वाशिंगटन, डीसी : अटलांटिक परिषद, २०१५ । मा उल्लेख गरिएको छ ।

अहिंसात्मक अनुशासन हासील गर्नका लागि आन्दोलनहरूमा उनीहरूको द्वन्द्व अन्त्यका लागि नागरिक प्रतिरोध एक प्रभावकारी माध्यम हो भन्ने आत्मविश्वास हुनु आवश्यक हुन्छ । यस सन्दर्भमा, नागरिक प्रतिरोधले कसरि काम गर्दछ, भन्ने जानकारी र यसको इतिहास सम्बन्धि जानकारी, समयान्तरमा प्रगतिशिल विजय हासील गराउने र नागरिक प्रतिरोधले काम गर्छ भनेर देखाउने प्रभावकारि रणनीति जत्तिकै, सहयोगी हुन सक्छ । आन्दोलनहरूले अहिंसात्मक अनुशासन लागू गराउने संस्कृति र मान्यताहरू विकास गरेर पनि यसलाई कायम राख्न सक्छन् । उदाहरणका लागि, स्लोवोदान मिलोसेविचलाई पदच्युत गरेको सर्बियाको ओट्पोर आन्दोलनले नयाँ सदस्यहरूलाई नागरिक प्रतिरोधले कसरी काम गर्छ र अहिंसात्मक रहिरहनु किन महत्वपूर्ण छ भन्ने कुरा बुझाउनका लागि प्रणालिगत रूपमा प्रशिक्षित गरेको थियो ।

यस्ता प्रयासहरूले गर्दा आन्दोलनहरूले अहिंसात्मक रहिरहनाका लागि नैतिक तर्कहरू गरिरहनु आवश्यक हुँदैन, तर नागरिक प्रतिरोधमा अधैर्यता अथवा आत्मविश्वासको अभावको उपजका रूपमा रणनीतिमा परिवर्तन आएका र आशातित रूपमा विनाशकारि परिणाम निम्त्याएका घटनाहरू (भर्खरको दुखद उदाहरणको रूपमा सिरिया) लाई सम्झँदै मानिसहरूले अहिंसात्मक अनुशासनका ब्यवहारिक फाइदाहरू एकआपसमा आत्मसात गर्नुपर्छ ।

४. नागरिक प्रतिरोधमा नागरिक सहभागितामा बृद्धि

नागरिक प्रतिरोधमा नागरिक सहभागिताको उच्च स्तर सम्भवतः आन्दोलन सफलताको एक मात्र सबैभन्दा ठूलो भविष्यवाचक हो ।^{xiv} यसले अर्थ राख्छ, किनकि जति धेरै मानिसहरूले अधिनायकवादबाट आफ्नो समर्थन र आज्ञाकारिता फिर्ता लिन्छन अधिनायकवाद त्यति नै कमजोर बन्दै जान्छ, र नियन्त्रणमा रहिरहने उनीहरूको प्रयासको लागत भन् बढ्दै जान्छ । यसका साथै, आम नागरिकहरूको बढ्दो सहभागिताले गर्दा दमनले प्रतिघात गर्न सक्ने सम्भावना पनि बढाउँछ भन्ने कुरामा हामी विश्वास गर्छौं, र तथ्यगत प्रमाणहरूले, नागरिक सहभागिताको उच्च बृद्धिले विरोधीहरू बीच पक्ष परिवर्तन हुने सम्भावना बढाउँछ भन्ने देखाएको छ ।^{xv}

उच्च स्तरको नागरिक सहभागिताको महत्वको उदाहरण दिनुपर्दा, सन् २०११ को इजिप्ट र ट्युनिशियाको क्रान्तिले मानिसहरूको विभिन्न समूहहरू - पुरुष र महिला, धार्मिक र धर्म निरपेक्ष समूहहरू, युवा, अधवैशे र बृद्ध मानिसहरू, निम्न र मध्यम वर्गीय कामदारहरू, र ग्रामीण र शहरी जनसंख्या - बीच व्यापक समर्थनका लागि प्रेरित गरेको थियो । ठिक विपरीत, सन् १९८९ मा चीनमा भएको विद्यार्थी आन्दोलन र सन् २००९ को हरित आन्दोलनले लाखौंलाई परिचालन गरेको थियो र समाचारहरूको शीर्षक बनेको थियो, तर न त यसले घोषित उद्देश्यहरूको कुनै हिस्सा हासील गर्न सक्यो न त उनीहरूको प्रारम्भिक जनसांख्यिक आधार भन्दा/उपान्त जनसहभागिता नै बढाउन सक्यो ।

नागरिक प्रतिरोधमा उच्च स्तरको सहभागिता हासील गर्नु, जाँच-सूचीको पहिलो तीन विषयहरूको परिणाम हो । एउटा एकिकृत परिदृष्टिले सहिष्णुता विकास गर्न र परिचालनका लागि प्रेरित गर्न सहयोग पुऱ्याउँछ । परिचालन योजनाले आत्मविश्वास पैदा गर्छ र मानिसहरूको फरक-फरक जोखिम सहनशीलता, उपलब्ध समय, आन्दोलनका लागि त्याग गर्न सक्ने क्षमता समायोजनका लागि रणनीतिहरूको श्रृंखला उपलब्ध गराउँछ । एउटा प्रभावकारी रणनीतिले गरिब, धनी, युवा, बृद्ध, र

यो अध्याय, म्याथू बुरु र मारिया जे स्टेफन सम्पादकिय, के अधिनायकवाद फर्केर आउंछ ?, वाशिंगटन, डीसी : अटलांटिक परिषद, २०१५ । मा उल्लेख गरिएको छ ।

सबैलाई आन्दोलनमा सहयोगका लागि सानो होस वा ठूलो केहि गर्नका लागि विकल्पहरु प्रदान गर्छ । अहिंसात्मक अनुशासनले यसमा सबैजना सहभागी हुन सक्छन् (सशस्त्र विद्रोहमा जस्तो शारीरिक रुपमा सक्षम मानिसहरुमात्र सहभागी हुने भन्दा विपरित) भन्ने कुरा निश्चित गर्दछ र अहिंसात्मक माध्यमहरुले समाजको विभिन्न क्षेत्रलाई अपील/आकर्षित गर्ने सम्भावना धेरै हुन्छ ।

५. दमनको घट्दो प्रभाव र बढ्दो प्रतिघात

दमन गर्न सक्ने क्षमता, अधिनायकवादीको धेरै मध्येको एक शक्तिशाली साधन हो, र प्रभावकारी आन्दोलनहरुले दमनको प्रभाव, यसको लागत वृद्धि गर्दै, कसरि कम गर्ने भन्ने सिक्छन् । उनीहरुले यसो गर्ने एउटा तरिका भनेको जोखिमको सहि मूल्यांकन र रणनितिक छनौट मार्फत हो किनकि सबै रणनितिहरुले दमनलाई समान रुपमा जोखिम प्रदान गर्न सक्दैनन् । जहाँ केन्द्रकृत कार्यहरु, जस्तै बृहत प्रदर्शन, ले दमनको सामना गर्नुपर्ने सम्भावना हुन्छ, त्यहिं विकेन्द्रकृत रणनितिहरु जस्तै उपभोक्ताद्वारा बहिष्कार, घरमै बसी गरिने हडताल, विद्यालयबाट विरामी विदा लिने, वा सार्वजनिक स्थानहरुमा स-साना संकेतहरुको अज्ञात प्रदर्शन जस्ता कार्यहरुमाथी दमन गर्न सक्ताका लागि धेरै नै चुनौतिपूर्ण हुन्छ । यस्तो हुनुको कारण, केहि रणनितिहरु (जस्तै उपभोक्ताद्वारा बहिष्कारहरु) मा सहभागीहरु स्पष्ट हुदैनन्, (तपाईं कसैलाई हेरेको भरमा कसैले कुनै उत्पादन बहिष्कार गरिरहेका छन् वा छैनन् भनेर भन्न सक्नुहुन्न) अथवा किनकि सम्बन्धित व्यक्तिहरु छरिएर रहेका हुन्छन् र अस्विकार गर्न सक्छन् (जस्तै: घरमै बसी गरिने हडतालमा प्रहरीहरु सबै कामदारहरुको घर-घर पुग्नुपर्ने हुन्छ, र बीरामी विदा लिएका सहभागीहरुले उक्त दिनमा आफू वास्तवमै विरामी रहेको दावी गर्न सक्छन्) ।

सन् १९८३ मा चिलीमा, अगष्टो पिनोचेको तानाशाह विरुद्ध राजनितिक रुपमा असंतुष्टहरुले उनको दमन अन्त्यका लागि उपाय पहिल्याउनु पर्ने भयो । दशक लामो बृहत गिरफ्तारि, हत्या, यातना, र बेपत्ता बनाउने कार्यले गर्दा मानिसहरु संगठित हुन र सामुहिक रुपमा परिचालित हुन डराएका थिए । अप्रिल महिनामा, सान्टियागो बाहिरका तामा उत्खनन् गर्नेहरुले हडताल आह्वान गरे, तर हडताल सुरु हुनु अगावै, पिनोचेले खानीहरु घेर्नका लागि आफ्नो सेना पठाएर रक्तपातको चेतावनी दिए । त्यस्ता दमनका सामु श्रमिक नेताहरुले हडताल फिर्ता लिए र त्यसको साटो राष्ट्रिय विरोध दिवसको घोषणा गरे, जसमा शासन/सत्ताको विरोध गरिरहेका जो कोहिले पनि सुस्त/ढिलो काम गर्ने, सुस्त/ढिलो हिँड्ने, सुस्त/ढिलो सवारि कुदाउने र साँझको ८ बजे भाँडाहरु बजाउने पर्दथे ।^{xvi} यी कार्यहरुमा व्यापक र अभूतपूर्व सहभागिता रह्यो, र यसले मासिक रुपमा विरोधहरुका लागि आह्वान गर्यो । त्रासका पत्रहरु तोड्दै जान र पिनोचेको शासनको आधारशीला खंडिकरणका लागि यो पहिलो मुख्य पाइला थियो । यी कार्यहरुमा सहभागीहरुका लागि स्वीकार गर्न सकिनेगरि जोखिमको स्तर न्यून थियो र साथै दमन गर्न नसकिने थियो - पिनोचेका सुरक्षा बलसँग त्यस्तो बृहत र विकेन्द्रकृत रणनिति विरुद्ध कुनै जवाफ थिएन ।

दमनको प्रभाव कम गर्ने, अथवा यसको लागत र प्रतिघात गर्ने सम्भावना बृद्धि गर्ने अन्य पक्षहरुमा, निश्चित गुनासाहरु अराजनितिक शब्दमा व्यक्त गर्ने (प्रदर्शनकारीहरु द्वारा शासनको पतन भन्दा पनि सफा पानी र सुरक्षित परिवेशको माग), नेतृत्व उत्तराधिकार/हस्तान्तरणको प्रष्ट रुपरेखा विकास र प्रस्तुत गर्ने, र आन्दोलनका सहभागीहरु र राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय समूहहरु बीचको सामाजिक दुरी हटाउने आदि पर्दछन्, ताकि आन्दोलन विरुद्धको दमनले प्रतिघात गर्ने सम्भावना धेरै होस् । उदाहरणका लागि, जब भ्रष्टाचारको पर्दाफाष गरेका कारण इजिप्टका ब्लगर खालेद सडकलाई सन् २०१० मा सुरक्षा

यो अध्याय, म्याथू वूर र मारिया जे स्टेफन सम्पादकिय, के अधिनायकवाद फर्केर आउंछ ?, वाशिंगटन, डीसी : अटलांटिक परिषद, २०१५ । मा उल्लेख गरिएको छ ।

बलले इन्टरनेट क्याफेबाट बाहिर निकालि पिटेर माय्यो, असंतुष्ट फेसबुके समुह “हामी सबै खालेद सइद हौं” ले सइदको जिवनको अबमुल्यन गर्ने इजिप्ट सरकारको दुष्प्रयासको विरोध गर्यो । उनीहरूले उपस्थिति माफत, सइद र इजिप्टका आम जनताहरूबीच धेरै कुरा समान रहेको कुरा प्रष्ट पारे, जुन दमनको प्रतिघातको कारण बन्यो ।

६. आन्दोलनको विपक्षी/प्रतिपक्षबाट बढ्दो पक्ष परिवर्तन

समय अन्तरालमा नागरिक प्रतिरोधले प्रगति गर्दै जाँदा, यसले प्रायः विरोधीका सक्रिय र निष्क्रिय समर्थकहरू बीच पक्ष परिवर्तन र बफादारी परिवर्तन सिर्जना गर्छ । उदाहरणका लागि, सरकारमा रहेका सुधारवादी र कट्टरपन्थीहरू आफ्नो नियन्त्रण/शक्ति/प्रभुत्व/शासन का लागि सार्वजनिक रूपमा एक-अर्का विरुद्ध संघर्ष गर्न सुरु गर्न सक्छन् । आर्थिक स्वार्थले राज्यलाई आन्दोलनका मागहरू सम्बोधन गर्न दबाव दिन सक्छ, ताकि ब्यापार/व्यवसाय फिर्ता अथवा पूनः संचालन होउन् । शासन/सत्ताका कार्यपालकहरू जस्तै: सेना, प्रहरी, सरकारी अधिकारीहरू/नोकरशाहहरू, र अन्यले पनि आफ्नो बफादारी परिवर्तन गर्न सुरु गर्न सक्छन्, किनकि सायद उनीहरू आन्दोलनका मागहरू प्रति विश्वस्त भएका हुन सक्छन्, शासन घृणा गर्ने हुन सक्छन्/शासनदेखि विरक्तिएका हुन सक्छन्, अथवा उनीहरूका परिवारका सदस्यहरू र साथीहरू नगरिक प्रतिरोधमा सहभागी भइरहेका हुन सक्छन् । शासन प्रति सहानुभूति राख्ने संभ्रान्त वर्गले पनि यसको स्थायित्व/दिगोपनाप्रति शंका गर्न शुरु गर्न सक्छन्, र तटस्थ बन्छन् ताकि यदि नागरिक प्रतिरोध सफल भएको खण्डमा इतिहासको गलत पक्षमा समावेश हुने जोखिम नहोस ।

सन् २००४ मा युक्रेनको अरेन्ज (सुन्तला रंग) क्रान्तिमा, असंतुष्टहरूले मध्यस्थकर्ताको रूपमा सेनाको अवकास प्राप्त दलसँग निर्भर रहँदै सञ्चार संयन्त्रका लागि नियतबश सुरक्षा बलहरूसँग सहयोग मागे ।^{xvii} समय अन्तरालमा, विरोधी/प्रतिपक्षले आफ्नो कार्यहरू/कृयाकलापद्वारा उनीहरू अहिंसात्मक र उचित रहेको प्रमाणित गरे, जनहितको रक्षा र सेवाका लागि सुरक्षा बलहरूलाई आह्वान गरे, भाइचारा, नाराहरू र व्यवहार (जस्तै: दंगा प्रहरीलाई गुलाबको फूल दिने) द्वारा सामाजिक दूरीमा सेतुको काम गरे, बहालवाला सरकारको भ्रष्टाचारको पर्दाफाष गरे, र अन्ततः सुरक्षा बलहरूबीच बफादारी परिवर्तनका लागि अभिप्रेरित गरे । दमनमा सहभागी हुने समय आएपछि, धेरै युक्रेनि सेनाहरू र प्रहरीहरू तटस्थ बनिदिए । त्यसैगरी मिलोसेभिच अन्तर्गतको सर्बियामा पनि त्यस्तै भयो । खुल्ला रूपमा विद्रोह नगरिकनै, सुरक्षा बलहरूले उत्साहजनक रूपमा सत्तापक्षको आदेशहरू/निर्देशन पालना गर्न बन्द गरिदिए । ओट्पर आन्दोलनको अक्टोबर ५ को उत्कर्षमा, बेलग्रेडको भीड तितरबितर पार्नका लागि हेलिकप्टरबाट रासायनिक ग्यास/पदार्थ खसाउने जिम्मा पाएका प्रहरी अधिकृतले, घमाइलो दिन हुँदाहुँदै पनि, खराब मौसमका कारण भिडलाई राम्रोसँग देख्न नसकेको भन्दै, त्यसो गर्न अस्वीकार गरे । पछि उनले, त्यस दिन प्रदर्शनकारीहरू माझमा आफ्नो परिवारका सदस्यहरू पनि हुनसक्ने भएकाले आदेश पालना गर्न नसकेको महसुस गरेको टिप्पणी गरेका थिए ।^{xviii}

प्रोत्साहन वा व्यक्तिगत इच्छा द्वारा निर्देशित भए पनि, यसप्रकारका विद्रोहहरू प्रायः नागरिक प्रतिरोध आन्दोलनद्वारा उत्प्रेरित दीर्घकालीन प्रक्रियाहरूको परिणाम/नतिजा हुन् । अधिल्ला दुई जाँच-सूचीका प्रवृत्तिहरू जस्तै यो प्रवृत्ति पनि आन्दोलनको एकता, योजना र अहिंसात्मक अनुशासनको मूर्तरूपबाट उत्पन्न/प्रादुर्भाव हुन्छ । तथ्यांकले, उच्च तहको विविध सहभागिताले पक्ष परिवर्तन वा बफादारी परिवर्तनको बढ्दो सम्भावना सँग सम्बन्ध राख्छ र एकता, योजना र अहिंसात्मक अनुशासन सबैले व्यापक र विविध सहभागिताका लागि योगदान गर्छन्, भन्ने देखाउँछ । विशेष गरी, पक्ष परिवर्तन वा

यो अध्याय, म्याथू बुर र मारिया जे स्टेफन सम्पादकिय, के अधिनायकवाद फर्केर आउंछ ?, वाशिंगटन, डीसी : अटलांटिक परिषद, २०१५ । मा उल्लेख गरिएको छ ।

वफादारीता परिवर्तन प्रेरित गर्नको लागि अहिंसात्मक अनुशासन एकदमै महत्वपूर्ण हुन्छ । एउटा आन्दोलन अहिंसात्मक रहेसम्म र हिंसात्मक विद्रोहमा परिणत हुने संक्रमण (सन् २०११ तका सिरियामा भएको दुःखद घटना जस्तै) बाट टाढा रहेसम्म अर्को दिनको संघर्षका लागि आन्दोलन जिवित रहन्छ, र पक्ष परिवर्तन वा वफादारीता परिवर्तन को सम्भावनालाई खुला राख्छ । यदि शासन सत्ता भित्रको वफादारी परिवर्तन गर्ने लक्ष्यमा हिंसात्मक विद्रोहद्वारा अस्तित्वगत रूपमानै खतरा भएन भने, उनीहरूको विद्रोहको सम्भावना अधिनायकवादि शासनको शक्ति संरचनाको सहिष्णुताका लागि निरन्तरको चुनौतिको रूपमा रहिरहन्छ ।

बाह्य पक्षका लागि उपयोगिता

यो जाँच सूची केवल असन्तुष्टहरूका लागि मात्र उपयोगि मार्गदर्शन होइन । अन्य क्षेत्रहरूले पनि, यी द्वन्द्वहरूसँग सम्बन्धित रहेर उनीहरूको कार्यसम्पादनलाई सुधार गर्नका लागि यसको प्रयोग गर्न सक्छन् । उदाहरणका लागि, जाँच-सूचीले पत्रकारहरूलाई नागरिक प्रतिरोध सम्बन्धमा अभू धेरै समझदारपूर्वक सम्प्रेषण गर्न सहयोग पुऱ्याउन सक्छ । यदि पत्रकारहरू एउटा द्वन्द्वको अन्तर्वस्तु सुक्ष्मरूपमा अध्ययन गर्न चाहन्छन् भने, जाँच सूचीले के दर्शाउँछ भने, सन् २०१४ को सुरुवातमा कियेभमा हिंसा अभू खराब हुन सक्छ कि सक्दैन भनी अन्दाजा लगाउनका लागि एउटा पत्रकारलाई ज्वलन्त लक्ष्यको रूपमा मोलतोभको ककटेल अगाडि लगेर राख्नाले द्वन्द्वको प्रेरक शक्तिबारे प्रष्ट पार्दैन । वरु, आन्दोलनको एकता र योजनाको अवस्था, अहिंसात्मक अनुशासनमा ब्यवधानका स्रोतहरू, नागरिक सहभागितामा बृद्धि, आन्दोलनमा दमनको घट्टो प्रभाव, र पक्ष परिवर्तन वा वफादारीता परिवर्तन मात्रै नभएर सुरक्षा बलहरूले आदेशको पालना पूर्णरूपमा गरेका छन् कि छैनन्, भन्ने विषयको अनुसन्धानले उन्नत विश्लेषण दिन सक्छ । यसमा ब्यापारिक समुदायबाट गुमेको समर्थनको बुझाइलाई जोडेर हेर्नुहोस, अनि किन युक्नेनी राष्ट्रपति यानुकोभिच त्यहि वर्षको फेब्रुअरी २१ मा, राज्यद्वारा प्रयोग गरिएको निकृष्ट हिंसाले प्रतिघात गरेको केहि घण्टा पछि, देश छोडेर भागे भन्ने कुरा स्पष्ट हुन्छ । यदि कसैले सही सूचकहरूलाई नियालिरहेको छ भने यस्ता विकासक्रमहरू अभू धेरै पूर्वानुमान गर्न सकिने हुन्छन् ।

यदि सन् २०११ को उत्तरार्धमा नीति निर्माताहरूले मध्यनजर गरेको भए, जाँच-सूचीले सिरियाको असाद शासन विरुद्ध विजय हासिल गर्न सक्ने नागरिक प्रतिरोधका लागि बृहत्तर अवसरहरू संकेत गर्न सक्थ्यो । शासन सत्ताबाट सेना भित्रको निरन्तरको वफादारी परिवर्तन (केवल सुन्नी सैनिकहरू मात्र नभई) विजयका लागि सबैभन्दा उत्तम आशाको रूपमा हेर्न सकिन्थ्यो । ब्यापारिक/ब्यवसायीक समुदायद्वारा लिइएको समर्थन फिर्ता अर्को सुचक थियो । यस प्रकाशका बीच, त्रासदीको पूर्वाभाष गर्न नसके पनि, सन् २०१२ को सुरुवातमा असादको बाँकि रहेका अलावाइत सेना विरुद्ध लड्नका लागि प्रोत्साहित स्वतन्त्र सिरियाली सेनालाई प्रत्युत्पादक रूपमा हेर्नुपर्दथ्यो ।

जाँच-सूची, विशेष गरी आदीवासी जनताको शक्ति आन्दोलनका लागि आउने बाह्य सहयोगको नियमनका लागि मापदण्डहरू बिकास गर्न उपयोगी हुन्छ । उदाहरणका लागि, जाँच-सूचीका पहिलो तीन क्षमताहरू सीपमा आधारित छन्, र तिनलाई मजबूत जानकारी आदानप्रदान द्वारा बृद्धि गर्न सकिन्छ । मानव अधिकारको विश्वब्यापी घोषणापत्रको धारा १९ अनुसार, तानाशाहहरूले सीमापार सूचनाको प्रवाहमा बन्देज लगाउन पाउँदैनन् अथवा ती सूचनाहरू असंतुष्टहरू सम्म पुनः सञ्चार गर्ने नागरिकहरूलाई सजाय दिन पाउँदैनन् । जाँच-सूचीमा रहेका सबै ६ विषयहरूले, तीन क्षमताहरू र तीन प्रवृत्तिहरूको बिकासलाई सहजिकरण गर्नका लागि नयाँ प्राविधिक खोजका लागि उपलब्ध मार्गहरूका

बारेमा विचारहरु जाग्रित गर्न सक्छ ।

जाँच-सूची र द्वन्द्वहरु जसले हाम्रो भविष्यलाई आकार दिन्छन्

अहिंसात्मक द्वन्द्वको लडाईं भएका क्षेत्र/वातावरणहरु जटिल हुन्छन्, र नागरिक प्रतिरोधीहरुले - जसले रणनीतिक श्रृङ्खलाहरुलाई जितको रणनीति अनुसार क्रमबद्ध गर्नका लागि स्थानिय तहको समन्वय गर्न आवश्यक हुन्छ - प्राय स्थितिभ्रान्तिको भावना अनुभव गर्छन् । उनीहरुको निर्णयले मानिसहरुको जिवन र स्तन्त्रतालाई दाउमा पार्न सक्छ, भन्ने मानिसहरुको स्वभाविक डरले तानाशाहले सोचे जस्तो निष्क्रियता उत्पन्न गर्न सक्छ, र तानाशाहको आफूलाई जोखिम कम छ, भन्ने भ्रमलाई बल प्रदान गर्छ ।

जाँच-सूचीले असंतुष्टहरुलाई यो स्थितिभ्रान्तिको भावनालाई चिर्न र अगाडिको बाटो पहिल्याउन सहयोग गर्छ । केहिले, भूमिका खेल्न सक्ने यति धेरै तत्वहरुको उपस्थितिका बीच, तानाशाह अन्त्यका लागि यो जाँच-सूची एकदमै सरल भएको, र भावि द्वन्द्वहरुका दौरान महत्वपूर्ण निर्णय प्रक्रियाको मूल्यांकन गर्नका लागि उक्त समय र स्थानमा उपलब्ध नविनतम तत्वहरुमाथी उच्चतम सावधानी आवश्यक हुन्छ, भन्ने तर्क गर्न सक्छन् ।

यद्यपी, जाँच-सूचीले कुनै परिस्थितिमा विशेष तत्वहरुलाई बेवास्ता गर्नुपर्छ, भन्दैन, बरु बृहत रणनीतिक ढाँचाको सन्दर्भमा ती तत्वहरुलाई बुझ्नुपर्छ, जसले किन र कसरि नागरिक प्रतिरोध आन्दोलनहरुले जित्न सक्छन् भन्ने खुलस्त पार्छ । अतुल गवान्डे, जसले अन्य विविध सन्दर्भमा जाँच-सूचीको महत्वका विषयमा अनुसन्धान गरेका थिए, लेख्छन् :

जाँच-सूची धेरैलाई, अनुभवी समेतलाई, हामीले महसुस गरे भन्दा धेरै कार्यहरुमा असफलताबाट जोगाउन सक्षम रहेको देखिन्छ । तीनीहरुले संज्ञानात्मक जालो जस्तो उपलब्ध गराउँछन् । तिनिहरुले हामी सबैमा अन्तर्निहित मानसिक कमजोरीहरु - स्मरणशक्ति र ध्यान र सूक्ष्मता सम्बन्धि कमजोरीहरुलाई रोक्छन्...^{xix}

वास्तविक जटिलताको अवस्थाहरुमा - जहाँ जुनसुकै व्यक्ति, र अप्रत्याशीत रुपमा शासन सत्ता, का लागि अपेक्षा गरिएको भन्दा बढी ज्ञान आवश्यक हुन्छ - (प्रभावकारी जाँच-सूची) ले बेवकूफपूर्ण तर महत्वपूर्ण कुराहरु नजरअन्दाज गरिएका छैनन् भन्ने सुनिश्चित गर्दछ, र... मानिसहरु कुराकानि गर्छन् र समन्वय गर्छन् भन्ने सुनिश्चित गर्दछ... उनीहरुले जाने सम्म सूक्ष्म भिन्नताहरु र अनिश्चितताहरु व्यवस्थापन गर्नका लागि ।^{xx}

तानाशाह वा नागरिक प्रतिरोधी: को हावी हुनेछ भन्नकालागि जाँच-सूची नै अन्तिम सूचांक नहुन सक्छ । यद्यपी, जाँच-सूचीले, स्वन्त्रताको लागि नागरिक मागले अधिनायकवादी प्रणालीको मोर्चाबन्दि विरुद्ध कसरि विजय प्राप्त गर्न सक्छ, भन्ने बुझ्नका लागि महत्वपूर्ण र नियमित सूचकका रुपमा सहयोग गर्न सक्छ ।

यो अध्याय, म्याथू बुर र मारिया जे स्टेफन सम्पादकिय, के अधिनायकवाद फर्केर आउंछ ?, वाशिंगटन, डीसी : अटलांटिक परिषद, २०१५ । मा उल्लेख गरिएको छ ।

Endnotes

ⁱ Based on research by Erica Chenoweth and Maria Stephan, who identify 105 civil Resistance campaigns seeking a change of government in countries and territories around the world between 1900--2006.

Chenoweth, Erica, and Maria Stephan. 2011. *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*. New York: Columbia University Press. p.6

NAVCO 1.1 data available at:

http://www.du.edu/korbel/sie/research/chenow_navco_data.html

ⁱⁱ Based on 67 transitions to democracy analyzed between 1972-2005 in the research study *How Freedom is Won: From Civic Resistance to Durable Democracy*. The authors find that:

“The force of civic resistance was a key factor in driving 50 of 67 transitions, or over 70 percent of countries where transitions began as dictatorial systems fell and/or new states arose from the disintegration of multinational states. Of the 50 countries where civic resistance was a key strategy (i.e., either countries in which there were transitions driven by civic forces or countries where there were mixed transitions involving significant input from both civic forces and powerholders), none were Free countries, 25 were Partly Free countries, and 25 were Not Free countries. Today [in 2005], years after the transition 32 of these countries are Free, 14 are Partly Free, and only 4 are Not Free.”

Ackerman, Peter, and Adrian Karatnycky. 2005. *How Freedom is Won: From Civic Resistance to Durable Democracy*. Washington, DC: Freedom House. Pp. 6-7

ⁱⁱⁱ Marchant, Eleanor, Adrian Karatnycky, Arch Puddington, and Christopher Walter. 2008. Enabling Environments for Civic Movements and the Dynamics of Democratic Transition. Freedom House special report. July 18. p. 1

^{iv} *Ibid.* p. 1

^v Chenoweth, Erica, and Maria Stephan. 2011. *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*. New York: Columbia University Press. p. 6

^{vi} *Ibid.* p. 9

^{vii} *Ibid.* p. 68

^{viii} *Ibid.* p. 62

- ^{ix} Chenoweth, Erica. 2014 Trends in Civil Resistance and Authoritarian Responses. The Atlantic Council Future of Authoritarianism Project. April 15.
- ^x Chenoweth, Erica, and Maria Stephan. 2011. *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*. New York: Columbia University Press. p. 66
- ^{xi} Thomas C. Schelling. 1968. "Some Questions on Civilian Defence," in Adam Roberts, ed., *Civilian Resistance as a National Defence: Non-violent Action Against Aggression*. Harrisburg, PA: Stackpole Books. p. 304.
- ^{xii} Ackerman, Peter and Jack Du Vall. 2000. *A Force More Powerful: A Century of Nonviolent Conflict*. London: St.Martin's Press/Palgrave Macmillan. pp. 113-174
- ^{xiii} Chenoweth, Erica, and Maria Stephan. 2011. *Why Civil Resistance Works: The Strategic Logic of Nonviolent Conflict*. New York: Columbia University Press. Pp. 30-61
- ^{xiv} *Ibid* .pp. 30-61
- ^{xv} *Ibid*. pp. 46-49
- ^{xvi} *A Force More Powerful*. Dir. Steve York. York Zimmerman.2000.Film.
- ^{xvii} Binnendijk, Anika Locke, and Ivan Marovic. 2006. Power and Persuasion: Nonviolent Strategies to Influence State Security Forces in Serbia (2000) and Ukraine (2004). *Communist and Post-Communist Studies* 39, no. 3 (September). pp. 411-429.
- ^{xviii} Interview with Nebojsa Covic, *Vecernje Novosti*, Oct.2, 2010.
- ^{xix} Gawande, Atul. 2009. *The Checklist Manifesto: How to Get Things Right*. New York: Picador. p. 47
- ^{xx} *Ibid*. p. 79